

Hulewicz, Jan

"Historia nauki polskiej w monografiach" Polskiej Akademii Umiejętności

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 18/2, 281-291

1973

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

HISTORIA NAUKI POLSKIEJ W MONOGRAFIACH POLSKIEJ AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI

Akademia Umiejętności badań nad historią nauki w Polsce nie prowadziła w sposób planowy i ciągły. Prawda, że od czasu do czasu w jej produkcji wydawniczej pojawiały się książki z tego zakresu, jak np. z zakresu historii matematyki monografia Jana Frankego z 1884 r. poświęcona Janowi Brożkowi, czy monografia Samuela Dicksteina z 1896 r. o Hoene-Wrońskim lub ważna dla historii chemii dwutomowa monografia z 1910 r. Adama Wrzoska o Jędrzeju Śniadeckim. Prawdą jest, że Akademia Umiejętności poprzez badania Ludwika Antoniego Birkenmajera ma swój nie byle jaki wkład w dziedzinie badań kopernikańskich, czego wyrazem była i jego książka z roku 1900 i *Stromata Copernicana* wydane w 1924 r. Jeśli do tego dodamy jeszcze pewne nieliczne elementy związane z historią nauki, które doszły do głosu w poszczególnych tomach „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce”, głównie zresztą odnoszące się do dziejów szkolnictwa wyższego, i dwa tomy materiałowe z zakresu historii botaniki i astronomii w opracowaniu Józefa Rostafińskiego i Ludwika Antoniego Birkenmajera — to będziemy mieli całość niebogatej ilościowo produkcji książkowej Akademii Umiejętności z historii nauki. Widać jasno, że prace te nie skupiły wokół siebie większej ilości badaczy, ani nie były prowadzone w sposób systematyczny, zorganizowany. Były to wysiłki jednostek, którym Akademia Umiejętności dawała oparcie przez stworzenie możliwości druku ich prac.

Mimo takiego niesprzyjającego stanu rzeczy właśnie Polskiej Akademii Umiejętności przypisać należy doniosłą, ważną inicjatywę podjęcia opracowania i wydania pierwszej zbiorowej historii nauki w Polsce. Myśl ta zrodziła się na tle przygotowań do uroczystości jubileuszowych 75-lecia Polskiej Akademii Umiejętności w 1946 r. i znalazła swój wyraz w 29 tomikach *Historii nauki polskiej w monografiach*. Jubileusz 50-lecia PAU — poza nie wydanym drukiem, pozostającym do dziś w jedynej odbitce korektorskiej, odczytem Michała Bobrzyńskiego o początkach Akademii Umiejętności — nie przyniósł żadnych opracowań historycznych. Może zaangażowanie większości badaczy w tworzeniu

* Referat wygłoszony na sesji naukowej poświęconej 100-leciu Akademii Umiejętności w Krakowie w dniu 14 grudnia 1972 r. zorganizowanej przez Oddział w Krakowie Polskiej Akademii Nauk i Zakład Historii Nauki i Techniki PAN. Zob. sprawozdanie z tej sesji w niniejszym numerze „Kwartalnika”, s. 394—399.

Podstawę źródłową referatu stanowią zbiory rękopiśmienne Archiwum Biblioteki PAN w Krakowie. rpis PAU I — 183. 75-letni jubileusz Akademii. Protokoły posiedzeń, korespondencja; PAU I — 11—12. Protokoły posiedzeń Zarządu 1939—1946, 1947—1952; PAU I 5—6 Protokoły Walnych Zgromadzeń PAU 1945—1951; PAU I — 179. Korespondencja sekretarza generalnego; PAU W1 — 4 Protokoły posiedzeń Wydziału Filologicznego; PAU III 6b Protokoły posiedzeń Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego.

nowych placówek naukowych świeżo odbudowanego państwa i wielkie trudności materialne, jakie przeżywała wtedy PAU, mogą tłumaczyć nikłość dorobku jubileuszu 50-lecia. Przeszedł on właściwie niepostrzeżenie, nie wywołał żadnego głębszego rezonansu w społeczeństwie.

Natomiast przystępując do odbudowy swego warsztatu badawczego w 1945 r., po ogromnych stratach personalnych w szeregach swych członków w latach II wojny światowej, PAU odczuwała niezmiernie żywo potrzebę podsumowania swego dorobku, przypomnienia wysiłku kilku pokoleń uczonych polskich i ukazania go własnemu społeczeństwu, a zarazem uświadomienia nauce obcej, że mimo olbrzymich strat zadanych przez okupanta hitlerowskiego, nauka polska jest nadal organizmem żywotnym, zdolnym do dalszego rozwoju. Kierując się tymi intencjami Walne Zgromadzenie PAU przyjęło 18 czerwca 1946 r. następujący wniosek Zarządu: „Chcąc przypomnieć społeczeństwu polskiemu i całemu kulturalnemu światu wielki wysiłek kilku ostatnich generacji uczonych polskich zgrupowanych dokoła najwyższej naszej organizacji naukowej, Polskiej Akademii Umiejętności, przy wznoszeniu budowli współczesnej nauki europejskiej, krzewieniu jej w naszym kraju i umacnianiu w ten sposób życia narodowego polskiego, Walne Zgromadzenie Polskiej Akademii Umiejętności postanawia obchodzić uroczyste jubileusz 75-lecia powstania tej instytucji w r. 1948 i w tym celu powołuje specjalny Komitet Jubileuszowy z wiceprezesem PAU Władysławem Szaferem jako przewodniczącym, Janem Dąbrowskim jako zastępcą przewodniczącego i Adamem Bochnakiem jako sekretarzem i powierza temu Komitetowi zorganizowanie w porozumieniu z Zarządem PAU wszelkich prac związanych z uroczystościami jubileuszowymi”¹.

W Komitecie Jubileuszowym, złożonym z 12 osób, po 3 z każdego Wydziału, W. Szafer i J. Dąbrowski wysunęli od razu projekty czterech wydawnictw, które wszystkie koncentrowały się wokół historii nauki w Polsce. Miały to być: 1) historia PAU, 2) pełny katalog jej wydawnictw, 3) historia nauki polskiej w opracowaniu działami przez specjalistów i 4) wydawnictwo związane z Mikołajem Kopernikiem. Wprawdzie w dyskusji na Walnych Zgromadzeniach pojawiły się jeszcze inne, dalsze projekty, jak np. Wojciech Świętosławski wskazywał na potrzebę wydawania monografii poświęconych wybitnym uczonym polskim, takim np., jak Leon Marchlewski czy Karol Dziewoński, a Adam Wrzosek upominał się o uwzględnienie w wydawnictwach jubileuszowych także dziejów Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, lecz Komitet Jubileuszowy, licząc się z krótkim okresem stojącym do dyspozycji, postanowił nie rozdrabniać swego wysiłku i skupić się wokół czterech podstawowych imprez wydawniczych. Ten punkt widzenia podzielił także Zarząd, któremu, obok tych czterech inicjatyw, zależało także bardzo na wydaniu dziejów nauki polskiej w języku francuskim.

PAU zdołała z zamierzonych czterech imprez wydawniczych zrealizować trzy: historię Akademii Umiejętności w opracowaniu Jana Hulewicza, dwa tomy *Katalogu wydawnictw* w opracowaniu Sylwiusza Mikuckiego i Romana Wojtusiaka oraz wydać 29 tomików „Historii

¹ Archiwum Biblioteki PAN w Krakowie, rpis PAN I 5—6. Protokoły Walnych Zgromadzeń PAU 1945—1951. Nad tym wnioskiem Zarządu toczyła się dyskusja, w której zabierali głos Jan Czekanowski, Władysław Konopczyński, Eugeniusz Romer, Aleksander Birkenmajer, Adam Wrzosek i Władysław Szafer.

nauki polskiej w monografiach”. Nie udało się natomiast, mimo uporczywych wysiłków podejmowanych przez W. Szafera, J. Dąbrowskiego, T. Kowalskiego, ks. Konstantego Michalskiego, nakłonić Aleksandra Birkenmajera do napisania dzieła o Koperniku, bądź niewielkiej rozprawy o Koperniku w Krakowie. Ciężniej ujęte w tym zakresie pomysły wydania broszury o Koperniku w opracowaniu Jana Gadomskiego lub Kazimierza Hartleba też się nie powiodły.

Poza wydawnictwami także w wystawie jubileuszowej z 1948 r. akcent miał padać na historię nauki. Uczeń Eugeniusza Romera, Franciszek Uhorczak, specjalista do opracowania statystyki graficznej, przygotował wystawę na podstawie dyrektyw specjalnego podkomitetu dla planu statystycznych map i wykresów. Komitet ten tworzyli: E. Romer, W. Szafer i Bogdan Kamiński. Wykresy — zgodnie z inspiracjami członków podkomitetu — dawały obraz produkcji wydawniczej PAU według poszczególnych wydziałów, specjalności naukowych z zaznaczeniem rodzących się nowych kierunków, rozwoju muzeów, biblioteki i stacji zagranicznych PAU, wymiany wydawnictw, udziału PAU w kongresach naukowych, jej kontaktów z zagranicą. Broszura F. Uhorczaka *Rozwój Polskiej Akademii Umiejętności w wykresach i mapach*, stanowiąca objaśnienie do wystawy jubileuszowej, pozostała do dziś cennym dokumentem tych usiłowań wystawowych z okresu jubileuszu 75-lecia.

Ale niewątpliwie zamierzeniem najambitniejszym, najszerszej zakreślonym, wychodzącym poza dzieje samej PAU, a ogarniającym całość dziejów nauki polskiej miała stać się zbiorowa *Historia nauki polskiej w monografiach*. Porywając się na takie przedsięwzięcie miała PAU tylko bardzo nielicznych poprzedników. Były nimi niektóre artykuły na łamach *Poradnika dla samouków* redagowanego przez Stanisława Michalskiego, ale przede wszystkim dwie publikacje książkowe z okresu dwudziestolecia międzywojennego. Na początku tego okresu, w 1918 r. w drugim tomie zbiorowej pracy *Polska w kulturze powszechnej* pod redakcją Feliksa Konecznego, niewielki zespół badaczy w osobach Jana Sajdaka, Władysława Konopczyńskiego, Jana Rozwadowskiego z zakresu humanistyki i Stanisława Pawłowskiego, E. Romera, L. Birkenmajera, Józefa Rostafińskiego, Michała Siedleckiego, Adama Wrzoska, Antoniego Gałęckiego, Władysława Szajnochy i Stefana Surzyckiego z zakresu nauk przyrodniczych starał się scharakteryzować wkład Polaków w rozwój poszczególnych nauk. VII Międzynarodowy Kongres Historyków stał się źródłem drugiej, trochę cięższej pod względem zakresu ujętej książki, która jednak ukazała się w języku francuskim. Była to opublikowana w 1933 r. historia niektórych nauk przyrodniczych pt. *Histoire sommaire des sciences en Pologne* pióra Aleksandra Birkenmajera, Samuela Dicksteina, Władysława Gorceżyńskiego, Mieczysława Centnerszvera, Karola Koziorowskiego, Tadeusza Wiśniowskiego, Bolesława Hryniewieckiego, Juliana Talko-Hryniewiczza i Władysława Szumowskiego. W obu tych wydawnictwach przeważały prace z zakresu dziejów przyrodznawstwa, humanistyka doszła do głosu tylko w pierwszym wydawnictwie i to w zakresie ograniczonym do nielicznych specjalności. W obu tych wydawnictwach z 1918 i 1933 r. reprezentowana była znacznie mniejsza ilość dyscyplin naukowych aniżeli w wydawnictwie zbiorowym PAU z roku 1948, natomiast sposób ujęcia zagadnień był dość podobny: przeważał element biograficz-

ny, oba wydawnictwa starały się nakreślić sylwetki badaczy i wkład poszczególnych ośrodków naukowych. Dużym osiągnięciem książki z 1933 r. było zaprezentowanie dorobku polskiego nauk przyrodniczych czytelnikowi obcemu w języku francuskim. Jeśli zaś chodzi o następcę imprezy PAU, to jest nią obecnie wydawana zbiorowa *Historia nauki polskiej* przez Zakład Historii Nauki i Techniki PAN pod redakcją Bogdana Suchodolskiego.

Chwila, w której PAU zaczynała w 1946 r. realizować zbiorową *Historię nauki polskiej w monografiach* nie sprzyjała podejmowaniu tak trudnych imprez wydawniczych. Zniszczenie ośrodków naukowych w Warszawie, z której miał rekrutować się niemały zespół współpracowników, zaangażowanie niektórych współpracowników w budowę nowych ośrodków polskiego życia naukowego we Wrocławiu, trudności ze zdobyciem potrzebnej dokumentacji wywołane latami wojny, a przede wszystkim mały stopień zaawansowania badań nad historią poszczególnych dyscyplin naukowych — cały ten splot trudności sprawia, że nawet w kołach kierowniczych PAU, skąd wyszła inicjatywa, nie brakło początkowo obaw i wątpliwości, czy uda się to zamierzenie zrealizować. Tak np. sekretarz generalny, T. Kowalski, na drugim posiedzeniu Komitetu Jubileuszowego w listopadzie 1946 r., dawał wyraz swym wątpliwościom podkreślając, że „wydanie *Historii nauki polskiej* uważa za przedsięwzięcie ogromne, trudne do zrealizowania w ciągu 2 lat”². Te skrupuły i obawy nie przeszkodziły jednak, by T. Kowalski potem nie był najgorliwszym wykonawcą pomysłu, zabiegając usilnie o najlepszych autorów, starając się przełamać trudności ze zdobyciem papieru czy wyszukania najodpowiedniejszej drukarni. Mimo tych trudności, bieg wysiłków redakcyjnych potoczył się szybko i sprawnie: już na dwóch posiedzeniach Komitetu Jubileuszowego, listopadowym i grudniowym w roku 1946, ustalono zasadniczą koncepcję wydawnictwa i wybrano trzydziestu kilku autorów poszczególnych tomików. Postanowiono wydać zbiorową *Historię nauki polskiej* w formie poszczególnych zeszytów o objętości ok. dwóch arkuszy każdy, ze szczególnym uwzględnieniem roli PAU. Ustalono honorarium 6000 zł (starych) za arkusz, przy czym przyznano, jako zachętę, wyższe honorarium po 8000 zł za arkusz dla tych autorów, którzy dostarczą rękopisy przed 1 kwietnia 1947 r. Upoważniono W. Szafera, T. Kowalskiego, W. Konopczyńskiego, J. Dąbrowskiego i B. Kamińskiego do przeprowadzenia orientacyjnych rozmów z kandydatami na autorów poszczególnych tomików. Jest rzeczą bardzo znamioną dla przebiegu prac redakcyjnych, że przez cały czas utrzymano w praktyce właściwie zasadę redakcji zbiorowej, że początkowo w 1946 r. odrzucono wniosek W. Konopczyńskiego w sprawie wyboru dwóch redaktorów, Franciszka Bujaka lub Władysława Semkowicza, dla humanistyki i B. Hryniewieckiego dla przyrodoznawstwa, a choć w połowie roku 1947 wyznaczono takich redaktorów w osobie Jana Safarewicza dla humanistyki i B. Kamińskiego dla przyrodoznawstwa, to jednak zachowane materiały archiwalne zdają się upoważniać do stwierdzenia, że ich ingerencja była zupełnie nieznaczna, jeśli w ogóle istniała. Faktyczny bieg spraw redakcyjnych tak wyglądał, że ocenę rękopisów

² Archiwum Biblioteki PAN w Krakowie, rpis PAU I — 183. 75-letni jubileusz Akademii Umiejętności. Na posiedzeniu tym W. Szafer przedstawił program wydawnictw jubileuszowych.

z zakresu nauk matematyczno-przyrodniczych przeprowadzali członkowie Komitetu Jubileuszowego kompetentni dla danych działów, analogiczna zaś ocena rękopisów z zakresu humanistyki skupiła się w rękę J. Dąbrowskiego. Cały zaś trudny, szczególnie w pierwszych powojennych latach, splot spraw związanych z terminowym oddawaniem rękopisów przez autorów, korektą i porozumiewaniem się z drukarniami obciążył A. Bochnaka. Jeszcze bardziej charakterystyczną rzeczą jest, jeśli idzie o merytoryczną zawartość treści poszczególnych tomików, że dążeniem Akademii było pozostawienie dużej swobody autorom, nie narzucanie im sztywnego jednolitego schematu opracowania. Wyrazem tej postawy było odrzucenie z końcem roku 1947 sugestii W. Konopczyńskiego by zwołać konferencję autorów dla „ujednostajnienia poszczególnych prac”. Uznano wbrew tej koncepcji „za bardziej właściwe nie wywierać nacisku na autorów, lecz w granicach przesłanej im instrukcji zostawić im swobodę”³.

Już na trzecim posiedzeniu Komitetu Jubileuszowego w grudniu 1946 r. większość pertraktacji z autorami została przeprowadzona, a na początku roku 1947 wpłynęły maszynopisy pierwszych tomików. Łatwiej przebiegały zabiegi o autorów przyrodników aniżeli humanistów. Nie było tu ani większych wątpliwości co do wyboru autorów, ani trudności z wydobyciem rękopisów. Zarys rozwoju matematyki w opracowaniu Edwarda Marczewskiego, geologii Jana Samsonowicza, botaniki B. Hryniewieckiego, zoologii Henryka Hoyera wpłynęły szybko, bez kłopotów. Po niewielkich wahaniach co do osób autorów szybko wpłynęła też historia paleontologii w opracowaniu Franciszka Biedy, gdy zorientowano się, że nie dostarczy jej Roman Kozłowski, podobnie było z tomem nauk mineralogicznych, gdzie Tadeusza Woynę zastąpił Julian Tokarski. Kłopoty sprawiały tylko tomy poświęcone chemii, fizyce, agronomii i geografii. Upatrzony na autora tomiku poświęconego chemii Tadeusz Miłobędzki stanowczo odmówił napisania. Argumentacja tej odmowy jest bardzo typowa dla ówczesnych kłopotów Komitetu Jubileuszowego. Miłobędzki wyjaśniał, że „napisanie choćby tylko dwóch arkuszy w mych warunkach warszawskich zajęłoby mi nie wiem ile czasu. Bo oto cała moja biblioteka prywatna, wszystkie moje notatki naukowe, trochę historyczne, zginęły w zgłiszczach Warszawy. Taki sam los spotkał bibliotekę chemiczną Politechniki i Polskiego Towarzystwa Chemicznego, gdzie mieliśmy sporo materiałów do historii chemii z legatów Władysława Lepperta i Jana Zawidzkiego”. Drugi motyw odmowy ze strony Miłobędzkiego tak był sformułowany: „W Polsce nikt z chemików głębiej historią się nie interesuje, a musi się jednak ktoś tym zająć”⁴. Ze swej strony Miłobędzki wysuwał kandydaturę Stanisława Glixellego, profesora uniwersytetu w Poznaniu. Komitet Jubileuszowy wybrał jednak Wiktora Lampego z Warszawy, który wbrew obawom Miłobędzkiego szybko dostarczył maszynopis.

Pewne kłopoty stwarzał także tomik poświęcony fizyce: jako autora brano początkowo pod uwagę Czesława Białobrzeskiego, potem Arkadiusza Piekare. Wreszcie Konstanty Zakrzewski wysunął Tadeusza Piecha, który dostarczył opracowanie. Po nieudanych pertraktacjach

³ Tamże.

⁴ Tamże. List T. Miłobędzkiego z 20 I 1947.

W. Szafera z Wiktorem Schrammem tomik poświęcony naukom rolniczym i leśnym opracował Stefan Inglot.

Kłopoty towarzyszyły również tomowi astronomicznemu, gdy początkowo upatrywani jako autorzy Józef Witkowski i Władysław Dziwulski odpadli, opracował ten dział Jan Gadomski. Pod wpływem krytyki ze strony Tadeusza Banachiewicza już w wydrukowanym egzemplarzu jedną ze stron przedrukowywano.

W ogólnym jednak bilansie przyrodnicy wyszli doskonale: na planowanych 11 tomików 10 ukazało się. Ten sukces przyrodników tym silniej podkreślić warto, że historia nauk przyrodniczych w Polsce była dotąd działem dość zaniedbanym. Nie wyszedł tylko tomik poświęcony historii geografii. Miał go opracować Bolesław Olszewicz. W liście do Komitetu Jubileuszowego z czerwca 1947 r. żalił się on na nadmiar obowiązków „związanych z objęciem sekretarstwa Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, redagowaniem pierwszych jego wydawnictw”⁵, sprawami tamtejszej drukarni i trudnościami ze zdobyciem w tym okresie książek polskich we Wrocławiu.

Dużo trudniej, z mniejszymi ostatecznymi sukcesami, przebiegały prace redakcyjne nad tomikami z zakresu humanistyki: na zaplanowanych 22 tomików 6 w ogóle się nie ukazało, pojawiło się zaś tomików 19. Różnica w ilości planowanej i faktycznej powstała stąd, że tom poświęcony naukom prawniczym rozbito ostatecznie na cztery tomiki, tak samo zaś obok zarysu dziejów teologii katolickiej w Polsce dodatkowo pojawił się tomik o dziejach teologii ewangelickiej. Historia filozofii w Polsce w opracowaniu Władysława Tatarkiewicza, antropologia Jana Czekanowskiego, historia sztuki A. Bochnaka, muzykologia Zdzisława Jachimeckiego, badania prehistoryczne Józefa Kostrzewskiego, słowianoznawstwo Tadeusza Lehra-Spławińskiego wpłynęły szybko, bez żadnych ociągów. Inne tomy nastroczały mniejsze lub większe trudności. Gdy Kazimierz Moszyński odmówił napisania historii etnografii i etnologii zastąpiła go szybko Anna Kutrzebianka, gdy zmarł Gustaw Przychocki zadanie jego przejął i szybko również wykonał Seweryn Hammer. Duże kłopoty nasuwał tomik o dziejach ekonomii. Początkowo upatrzone Stefan Zaleski odmówił, pertraktowano także bezskutecznie z Edwardem Taylorem i Witoldem Krzyżanowskim, wreszcie Adam Krzyżanowski wysunął kandydaturę Jana Czarkowskiego, który dostarczył opracowanie. Miał on trudności z zebraniem potrzebnej dokumentacji, Akademia chcąc mu w tym ułatwić zwracała się do bawiącego w Stanach Zjednoczonych Oskara Langego o dostarczenie jego książek i artykułów, które ukazały się w czasie wojny za granicą, a były wówczas w Krakowie niedostępne.

Różne fazy przebiegało także przygotowanie tomiku poświęconego historiografii polskiej. W. Konopczyński sam wycofał swoje opracowanie, skoro widział że „nie utrafił w intencję Komitetu, zwłaszcza co do podkreślenia roli Polskiej Akademii Umiejętności”⁶. W 1947 r. zastanawiano się nad koncepcją opracowania tego tomiku przez trzech autorów (W. Semkowicza, W. Konopczyńskiego i J. Dąbrowskiego), ale tę myśl porzucono i w 1948 r. postanowiono zwrócić się do Kazimierza

⁵ Tamże. List B. Olszewicza z 3 VI 1947 do W. Szafera.

⁶ Tamże. Posiedzenie Komitetu Jubileuszowego z 27 X 1947.

Tymienieckiego, który sprawę doprowadził do skutku. Natomiast projektowany zeszyt o polskich badaniach nad historią powszechną nie dał się zrealizować.

Obok tomiku poświęconego dziejom historiografii polskiej na trudności pomyślnie przewyciężone napotkał tomik poświęcony naukom prawniczym. Zamierzano początkowo wydać jeden tomik powierzając jego opracowanie Władysławowi Wolterowi. Nie chciał on przyjąć propozycji opracowania takiego tomiku, uważając, że jako specjalista z dziedziny prawa karnego nie może podjąć się napisania historii wszystkich gałęzi wiedzy prawniczej. Wolter wysunął pomysł opracowania zbiorowego o większej ilości arkuszy. Pomysł ten został zrealizowany przy współpracy 8 autorów z krakowskiego środowiska uniwersyteckiego (Adam Vetulani, Kazimierz Opalek, W. Wolter, Adam Szpunar, Kazimierz Przybyłowski, Władysław Siedlecki, Ludwik Ehrlich i Jerzy Langrod), którzy w czterech zeszytach opracowali dzieje historii prawa, prawa karnego, prywatnego, procesowego i prawa narodów w Polsce.

Dla nastroju obiektywizmu, jaki towarzyszył pojawianiu się tomików z zakresu humanistyki znamienny jest fakt, że inicjatorem tomiku *Zarys dziejów teologii ewangelickiej* ks. Jana Szerudy był ks. Aleksy Klawek, który uważał, że jego *Zarys dziejów teologii katolickiej* wymaga koniecznie uzupełnienia analogicznym tomikiem obrazującym wysiłki świata protestanckiego. Przekonał łatwo o słuszności swej myśli Komitet Jubileuszowy i jako ostatni, już w 1953 r. ukazał się tomik ewangelickiego teologa ⁷.

W sumie biorąc, ostateczny stan wydrukowanych tomików z zakresu humanistyki wyglądał gorzej aniżeli stan prac z przyrodoznawstwa: PAU wydała tomików 19. Sześć tomików (historia socjologii, historiografii obcej, językoznawstwa, orientalistyki, romanistyki i historii literatury polskiej) mimo wielu wysiłków nie udało się jej sfinalizować. Brak tych kilku tomików sprawił, że PAU musiała zrezygnować z druku indeksu — i co dla planów Akademii było szczególnie przykre — porzucić myśl osobnego wydrukowania streszczeń francuskich. Myślała także Akademia o wydaniu skrótu historii nauki w językach rosyjskim, francuskim i angielskim w objętości 6 arkuszy wydawniczych. Niewydanie tekstu obcojęzycznego musiała PAU uważać za zawód, za swoje niepowodzenie, przywiązywała do tego dużą wagę, gdyż jeszcze po jubileuszu kilkakrotnie na posiedzeniach Zarządu wracała do myśli wydania osobnej książki o dziejach nauki polskiej w języku francuskim, myśli — co warto podkreślić — do dziś nie zrealizowanej.

Na uroczystościach jubileuszowych w 1948 r. dysponowała Polska Akademia Umiejętności 26 wydrukowanymi tomikami, dwa tomiki doszły w 1949 r., jeden w 1953 r., ośmiu nie udało się jej zrealizować. Jeśli się zważy, że powstawały one w pierwszych latach powojennych, kiedy trudno było znaleźć odpowiednich autorów, że były to lata, dużych trudności papierowych i drukarnianych, trzeba w sumie całe przedsięwzięcie wydawnicze poświęcone historii nauki uznać za duży sukces PAU. Ta historia nauki w Polsce, skupiając duże grono współ-

⁷ Informacje o tym fakcie zawdzięczam sekretarzowi Komitetu Jubileuszowego prof. Adamowi Bochnakowi.

pracowników starszego i średniego pokolenia ludzi nauki ze wszystkich ośrodków kraju, choć z przewagą środowiska krakowskiego i warszawskiego, dawała pierwszy raz w nauce polskiej zarys dziejów nauki najważniejszych dyscyplin. W tym sensie była ona świadectwem sprawności organizacyjnej Zarządu, a w szczególności jego Komitetu Jubileuszowego, w którym rolę decydującą odgrywał W. Szafer. Przynosiła zebranie dużego materiału faktograficznego, choć nie zawsze kusiła się o jego bardziej pogłębioną, wielostronną interpretację. Liberalizm, z jakim Komitet Jubileuszowy odnosił się do autorów, sprawił że nie przestrzegano rygorystycznie objętości, która we wszystkich tomikach, szczególnie zaś w niektórych (Tymieniecki, Hammer) daleko wykroczyła poza planowane i zamawiane dwa arkusze. Nie wszystkie tomiki przynoszą zestawienia bibliograficzne. Kiedy zaczynały się prace redakcyjne nad *Historią nauki* nie brakło głosów, że tę historię należy rozpoczynać od połowy XIX wieku, że czasy dawniejsze można śmiało skwitować bardzo ogólnymi tylko uwagami. Taki punkt widzenia reprezentował fizyk K. Zakrzewski. Komitet Jubileuszowy sprzeciwił się tym zapatrywaniom, odrzucił je zdecydowanie. Wszystkie tomy przynoszą dzieje poszczególnych dyscyplin naukowych w układzie chronologicznym. Wiele tomów rozpoczyna przedstawienie dziejów nauki od średniowiecza, poświęca sporo uwagi okresowi oświecenia, większość jednak tomików koncentruje się wokół przedstawienia wysiłków naukowych XIX i XX w. Autorzy starają się nakreślić sylwetki głównych badaczy, wydobyć rolę poszczególnych ośrodków naukowych, zwłaszcza PAU, podkreślić wkład wniesiony w rozwój nauki przez Polaków działających na obczyźnie. Tylko niektórzy autorzy (Marczewski, Tatarkiewicz, Lampe) dają ogólne podsumowania warunków rozwojowych nauki. *Historia nauki polskiej w monografiach* Polskiej Akademii Umiejętności bardziej wydobyła problematykę „ludzi nauki” aniżeli instytucji naukowych. Tylko rola PAU została silniej podkreślona. W niektórych tomikach przeważa zdecydowanie aspekt biograficzny, są to głównie, nieraz zresztą świetnie nakreślone, sylwetki czołowych badaczy. Jeśli chodzi o powiązanie rozwoju nauki z czynnikami politycznymi i społeczno-gospodarczymi, tomiki PAU ograniczyły się właściwie do wydobycia jednego zasadniczego momentu — roli utraty niepodległości w końcu XVIII w. w rozwoju życia naukowego i jej odzyskania w 1918 r. Inne momenty powiązań życia naukowego z rozwojem polityczno-społecznym kraju doszły słabiej do głosu. Związek rozwoju nauki w Polsce i w innych krajach Europy nie we wszystkich tomikach został dostatecznie ukazany. Problematyka upowszechnienia nauki prawie nie doszła do głosu. Można też wyrazić żal, że w planie redakcyjnym nie znalazło się miejsce na historię nauk technicznych czy historię psychologii. Formułując tu pewne zastrzeżenia pod adresem *Historii nauki polskiej w monografiach* trzeba równocześnie podkreślić, że niektóre z tych braków wyniknęły z nazbyt encyklopedycznego ujęcia, z małej ilości miejsca, jaka stała do dyspozycji autorów.

Historia nauki polskiej w monografiach, dając pierwsze poważne zebranie materiału, na którym wyrastał obraz syntetyczny dziejów nauki polskiej, stanowiła punkt wyjścia dla intensywnego nurtu badań, jaki rozwinął się w Polsce Ludowej. Skupiony wokół wydawnictw monograficznych Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN zmierza on do nowej, pogłębionej, zbiorowej syntezy. Wydawnictwo zbiorowe Pol-

skiej Akademii Umiejętności z roku 1948 ograniczyło się do historii poszczególnych dyscyplin naukowych. Rodząca się dziś zbiorowa *Historia nauki polskiej* stara się być „obrazem rozwoju nauki jako całości, powiązanej wielorakimi więzami z całością życia narodu”⁸.

Я. Гулевич

ИСТОРИЯ ПОЛЬСКОЙ НАУКИ В МОНОГРАФИЯХ ПОЛЬСКОЙ АКАДЕМИИ ЗНАНИЙ

Доклад, прочитанный 14 декабря 1972 г. во время научной сессии, посвященной столетию Академии Наук, описывает достижения этой Академии на поприще истории науки в Польше. Академия наук не проводила исследований в области науки способом организованным и постоянным. В ее издательской деятельности встречались книги Л. А. Биркенмайера о Копернике, Я. Ростафинского по истории ботаники или же А. Вжоска по истории химии, однако это были труды одиночные, которым Академия Наук предоставляла возможность напечатать свои труды.

Несмотря на столь неблагоприятное положение вещей, Академия Наук предприняла в связи с торжествами, посвященными 75-летию своей деятельности, инициативу подготовить и издать первую историю науки в Польше. Академия Наук после неисчислимого урона в составе своих членов, погибших в годы второй мировой войны, ощущала необходимость подытожить свои достижения и показать их собственному обществу, а одновременно наглядно показать иностранной науке, что несмотря на громадный урон, нанесенный гитлеровским оккупантом, польская наука осталась живым организмом, способным к дальнейшему развитию. Юбилейный комитет, в котором ведущую роль играл естествовед Владыслав Шафер, выдвинул проект четырех юбилейных изданий, посвященных истории науки в Польше. Академия Наук осуществила три издательские мероприятия: историю Академии Наук, подготовленную Яном Гулевичом, два тома каталога изданий Академии, подготовленных Сильвиушом Микуцким и Романом Войтуськом и 29 томов *Истории польской науки в монографиях*. Самым крупным мероприятием, далеко выходящим за пределы истории Академии Наук и охватывающим всю историю польской науки, должна была стать *История польской науки в монографиях*.

Несмотря на неблагоприятные условия, этот план удалось Академии в значительной степени осуществить. Автор подробно характеризует ход редакционной работы над *Историей польской науки в монографиях*, анализирует ее программу и затруднения, которые необходимо было преодолеть. Из числа запланированных 11 томов, посвященных естествознанию вышло 10, посвященных истории математики, астрономии, физики, химии, минералогических наук, геологии, ботаники, зоологии, палеонтологии, сельскохозяйственных наук и лесоведения. Не вышли томики, посвященные истории географии и истории медицины в Польше. Из числа запланированных 22 томов, посвященных гуманитарным наукам, было издано 19, шесть вообще не опубликовано. Были изданы томики, посвященные истории этнографии и этнологии в Польше, экономической мысли, четыре томка, посвященных юридическим наукам, антропологии, доисторическим исследованиям, польской историографии, вспомогательным наукам истории искусства в Польше, исследованиям над древним искусством, музыкологии, филологии классической, германистике, англистике, истории славяноведения, истории воспитания и культуры, истории философии, истории католической и евангелической теологии. 6 томов (истории социологии, зарубежной историографии, лингвистики, романистики и истории литературы) не удалось реализовать.

Эта коллективная история польской науки, сосредоточив большой круг сотрудников

⁸ B. Suchodolski: *Wstęp*. W: *Historia nauki polskiej*. T. 1. Warszawa 1970 s. XLII.

старшего и среднего поколения людей науки из всех научных центров страны, дала первый в польской науке очерк истории науки самых основных дисциплин. Она являлась исходным пунктом для интенсивного направления исследований, которые развернулись в Польше и которые концентрируются вокруг изданий Института истории науки и техники Польской Академии Наук.

J. Hulewicz

L'HISTOIRE DE LA SCIENCE POLONAISE DANS LES MONOGRAPHIES DE L'ACADÉMIE POLONAISE DES SCIENCES ET DES LETTRES

Dans l'exposé prononcé pendant la session scientifique qui a eu lieu le 14 décembre 1972 à Cracovie et a été consacrée au 100e anniversaire de fondation de l'Académie des Sciences et des Lettres, on nous a présenté l'activité de cette Académie dans le domaine de l'histoire de la science en Pologne. Des recherches scientifiques menées à l'Académie n'ont pas eu le caractère permanent et organisé. On a vu paraître des publications de L. A. Birkenmajer sur Copernic, ou de J. Rostafiński — concernant l'histoire de la botanique, ou de A. Wrzoska — concernant l'histoire de la chimie, mais c'étaient des travaux des particuliers à qui l'Académie assurait la possibilité d'éditer leurs ouvrages.

Malgré cette situation peu propice, l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres a décidé, en 1946, à l'occasion du 75e anniversaire de sa fondation, d'élaborer et de publier la première rédaction collective ayant pour objet l'histoire de la science en Pologne. Après les dommages que l'Académie a subi pendant la IIe Guerre mondiale (beaucoup parmi ses membres sont morts), elle a voulu présenter en revue ses réalisations scientifiques et les montrer à la société polonaise et à la science étrangère, en prouvant de cette façon que la science polonaise — bien qu'elle ait été ruinée pendant la guerre — est un organisme capable de se développer et d'agir. Le Comité jubilaire avec M. Władysław Szafer, naturaliste, à la tête a élaboré le projet de 4 publications jubilaires consacrées à l'histoire de la science en Pologne. L'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres a entrepris et réalisé une grande oeuvre éditrice: on a publié l'Histoire de l'Académie sous la rédaction de M. Jan Hulewicz, le Catalogue des publications de l'Académie en deux volumes sous la rédaction de M. M. Sylwiusz Mikucki et Roman Wojtusiak, ainsi que 29 volumes de *L'histoire de la science polonaise dans les monographies*. Cette dernière publication a été conçue comme ouvrage consacré à l'histoire de la science en Pologne et non seulement à l'histoire de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres.

L'Académie a réalisé ce plan. L'auteur de l'article décrit en détail des travaux de rédaction pendant la préparation de *L'histoire de la science polonaise dans les monographies* et analyse ses principes et difficultés qu'on a rencontrés pendant des travaux préparatoires. Sur 11 volumes prévus du domaine de l'histoire naturelle, on en a vu 10 consacrés à l'histoire des mathématiques, de l'astronomie, de la physique et chimie, ainsi qu'aux sciences minéralogiques, à la géologie, botanique, zoologie, paléontologie, aux sciences agricoles et à la sylviculture. Les volumes consacrés à l'histoire de la géographie et de la médecine en Pologne n'ont pas paru. Quant aux lettres, on a prévu 22 volumes et l'on en a publié 19. On a publié les volumes consacrés à l'histoire de l'ethnographie et ethnologie en Pologne, à la pensée économique, aux sciences juridiques (4 volumes), à l'anthropologie, aux recherches préhistoriques, à l'historiographie polonaise et aux sciences auxiliaires de l'histoire, aux investigations concernant l'art antique, à l'histoire de l'art en

Pologne, à la musicologie, aux philologies: classique, germanique et anglaise, à l'histoire de la science des slaves, à l'histoire de l'éducation et de la culture, à l'histoire de la philosophie et de la théologie catholique et évangélique. L'Académie n'a pas réalisé 6 volumes (histoire de la sociologie, historiographie étrangère, linguistique, philologie romane et histoire de la littérature polonaise).

Ce travail collectif, ayant pour but de présenter l'histoire des plus importantes disciplines de la science en Pologne, exigeait la collaboration des savants de deux générations qui représentaient tous les centres et instituts scientifiques de notre pays. Cette publication a été le point de repère pour de nouveaux travaux scientifiques que l'on a entrepris en Pologne populaire et qui se concentrent toujours autour de l'Institut d'Histoire de la Science et de la Technique de l'Académie Polonaise des Sciences.